

російської революції 1905 – 1907 років – повстання у селі Великі Сорочинці на Полтавщині в грудні 1905 року [24]. Тема Сорочинського повстання для дослідників була, за словами автора, “відсунута на задній план через те, що його очолював М. М. Пижов” [24, 3]. Він був професійним революціонером, брав активну участь у подіях 1905 – 1907 років, пройшовши через тюрми, зазнав багато страждань. Після Жовтневої революції погляди М. М. Піжова розійшлися з тими, хто уособлював ортодоксальний марксизм, у 1920-х роках він був уже безпартійним, а потім забули про нього самого, а Сорочинське повстання висвітлювали за схемою, в якій людині, котра його очолювала, місця вже не було.

Таким чином, підводячи підсумок, необхідно зазначити що історія селянського руху в революційних подіях 1905-1907 рр. чекає уважного вивчення.

1. Яворський М.І. *Історія України в стислому нарисі.* – Харків, 1928.
2. Санцевич А.В. *Погляди М.І. Яворського на історію України.* // *Український історичний журнал.* – 1993. - № 10.
3. Качинський В. *Селянський рух на Україні в роки 1905-1907: ч.І. Рік 1905.* – Харків, 1928.
4. Лось Ф.С., Олійник Л.В. *Стан і завдання вивчення революції 1905-1907 років на Україні.* – К., 1965.
5. Мірза-Авакянц Н. *Селянські розрухи на Україні 1905-1907 року.* – Харків: Держвидав, 1925.
6. Христюк П. *1905 рік на Україні.* – Харків.: Держ. видав, 1925.
7. Шестаков А.В. *Борьба сельских рабочих в революции 1905-1907 гг. (К 25-летию революции 1905 г.).* - М.-Л.: Госиздат, 1930.
8. Лось Ф.С. *Революция 1905 року на Україні.* – К.: Вид-во АН УРСР, 1955.
9. Леценко М.Н. *Селянський рух на Україні в роки першої російської революції.* – К.: Держполітвидав, 1956.
10. Леценко М.Н. *Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905-1907 рр.* – К., 1955.
11. Леценко М.Н. *Стачки сельскохозяйственных рабочих и крестьян на Украине в период первой русской революции // Из истории экономической и общественной жизни России.* М., 1976.
12. Леценко М.Н. *Українське село в революції 1905-1907 рр.* – К., 1977.
13. Рева І.М. *Селянський рух на Лівобережній Україні 1905-1907 рр.* – К.: Радянська школа, 1964.
14. Живолуп Е.К. *Крестьянское движение в Харьковской губернии в 1905-1907 годах.* – Харьков, 1956.
15. Буцик А.К. *Селяни і сільськогосподарський пролетаріат в першій російській революції.* – К., 1959.
16. Олійник Л., Гора О. *Селяни і сільськогосподарський рух на Чернігівщині в 1905-1907 роках.* – К., 1959.
17. Васянович В.Ф. *Сельскохозяйственный пролетариат Южной Украины накануне и в период первой русской буржуазно-демократической революции.* – Днепропетровск, 1975.
18. *Революційна боротьба трудящих України в 1905-1907 рр.* – К.: Наукова думка, 1980.
19. Симонова М.С. *Крестьянское движение 1905-1907 гг. в советской историографии // Исторические записки.* - 1975. - № 95.
20. Леценко Н.Н. *Итоги статистического изучения крестьянского движения на Украине в период революции 1905-1907 гг. // Советская историография аграрной истории СССР (до 1917 г.): Сб. статей.* – Кишинев: Штинцица, 1978.
21. Сенчакова Л.Т. *Крестьянское движение в революции 1905-1907 гг.* – М.: Наука, 1989.
22. Михайлова В.И. *Рост классового самосознания украинского крестьянства в период первой русской*

революции: Учебное пособие. – Днепропетровск: ДГУ, 1983.

23. Сенчакова Л.Т. *Деятельность социал-демократов в деревне в 1905-1907 гг. // Исторические записки.* -1986.- № 13.- С. 112-134.
24. Якименко М.А. *Сорочинська трагедія.* – К.: Політвидав, 1990.

П. І. Губа

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ У ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 рр.: НА СТОРІНКАХ ПРЕСИ

Земля і воля... Ці короткі і виразні слова концентрують, по суті, віковічні прагнення українського народу. Вся вітчизняна історія щедро засіяна “війнами, рухами, бунтами”, фактами громадської непокори, в основі яких чітко прослідковуються прагнення селян вільно працювати на своїй землі, а тому лютий, а особливо жовтень 1917 р. вселив у людські маси віру у справедливість.

Утвердження української державності в 1917 – 1920 рр. не було б можливим без розробки і здійснення економічних, насамперед аграрних перетворень на селі.

Газети тогочасної доби вартісні не лише публікацією офіційних державних документів, а й тому, що в них містяться публікації, в яких деталізується економічна платформа тих чи інших партій, урядів, які існували в Україні в період революції, відомості про практичні заходи щодо здійснення господарської політики і дані про те, як ця політика сприймалася на місцях, як до неї ставилися трудящі маси, передусім селянство.

Газетні матеріали свідчать, що в той час в Україні економічна наука була представлена плеядою видатних учених, серед яких виділялися М. Туган-Барановський, К. Воблій, В. Косинський, М. Левитський, К. Мацієвич та інші. Під впливом їхніх праць [1 – 5] розроблялися програми економічного відродження України, а дослідження широко публікувались в українській пресі.

Практично всі представники української економічної думки (В. Косинський, Б. Бруцкус, М. Левитський, К. Воблій та інші) захищали ідею селянської земельної власності, роблячи при цьому акцент на селянському сімейному господарстві як основі сільськогосподарського виробництва. В той же час вони підкреслювали необхідність збереження великих господарств, які займалися б інтенсивним землеробством і при цьому давали велику частину продуктів харчування для міст і надалішки хлібних запасів для вивезення.

Протилежна позиція була у більшовиків. Ленінську ідею націоналізації землі як постулат соціалістичної революції вони нерозривно пов'язували із завданням «соціалістичного» перетворення сільського господарства. Важливим втіленням цієї ідеї в життя, як писала газета «Правда», повинен бути «Декрет про землю», який «перетворився б у незаперечний акт життя, проти якого стали б безсилі всілякі замахы поміщиків і їхніх друзів» [6].

Згідно з газетними публікаціями, після консолідації різних політичних сил у Центральній Раді була зроблена спроба виробити єдиний проект соціально-економічного розвитку України. В цьому напрямі навесні 1917 року Центральна Рада вжила певних заходів та визначила ряд завдань. Так, вже на засіданні 7 травня 1917 року, як інформує «Нова Рада», представники українських партій соціалістичного спрямування, а також делегати, члени Селянської спілки порушили питання про необхідність вирішення назрілих економічних проблем і в першу чергу земельної реформи.

Найбільш успішно в Центральній Раді діяла УПСР, під впливом якої перебувала досить масова організація — Українська селянська спілка. УПСР, визнаючи необхідність в майбутньому ліквідації приватної власності на засоби виробництва, у своїй програмі-максимум висувала кінцевим завданням «перебудову сучасного капіталістичного ладу в лад соціалістичний», а в програмі-мінімум на період, коли суспільство ще не готове до «повної соціальної революції», ставила за мету «в межах буржуазного ладу домагатись як шляхом революційним, так і шляхом державно-соціальних реформ» таких перетворень, які «віддали б в руки працюючого люду всі засоби до підготовлення соціального перевороту». Під соціальним переворотом розумілись такі заходи: експропріація підприємств, реорганізація виробництва і розподілу землі на соціалістичних засадах, а також «соціалістичне» управління всім народним господарством, що постійно висвітлювали на своїх сторінках газети «Боротьба» та «Народна воля» [7].

Інша найвпливовіша партія Центральної Ради — УСДРП — в аграрному питанні керувалася положеннями основного економічного принципу програми європейської соціал-демократії, котрий полягав у націоналізації монополій та переведенні їх на загальногромадські потреби. Звідси випливало і ставлення УСДРП до вирішення земельного питання. Українські соціал-демократи виступали проти зрівняльно-передільного принципу проведення земельної реформи, вбачаючи майбутнє сільського господарства не в подрібненні існуючих великих приватних господарств, а в передачі їх до рук органів місцевого самоврядування та централізації керівництва сільськогосподарським управлінням.

Ще одна впливова сила — Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ) — до весни 1918 року не мала встановлених принципів вирішення земельної справи в Україні, хоча один з її авторитетних членів — К. Мацієвич — учений-агроном за фахом, теоретик і практичний організатор громадської і господарської кооперації — взяв активну участь у підготовці Центральною Радою проектів земельної реформи. УПСФ через своїх представників у Генеральному Секретаріаті, Малій Раді та на пленумах Центральної Ради здійснювала великий вплив на аграрну політику тогочасного українського уряду, що регулярно засвідчувала газета партії «Нова Рада».

Таким чином, усі провідні партії Центральної Ради, незважаючи на деякі розбіжності, виступали за націоналізацію землі як перспективи розвитку сільськогосподарського землекористування. Така єдність у визначенні стратегічних установок давала

можливість ефективного співробітництва в Раді всіх її основних партій в галузі аграрних перетворень.

III Універсал Центральної Ради від 7(20) листопада 1917 р. проголосив на території України радикальні соціально-економічні перетворення. Широко висвітлював ідеї Універсалу на своїх сторінках «Вісник Генерального Секретаріату УНР», як й інші газети. В Універсалі щодо аграрного питання вказувалося: «Віднині на території УНР існує право власності на землі поміщицькі, удільні, монастирські, кабінетні та церковні землі — касується». Всі ці землі проголошувалися «власністю усього трудового народу» [8]. При цьому питання про скасування приватної власності на всі землі взагалі, як це було в радянському Декреті про землю, не ставилось.

Матеріали преси свідчать про розбіжність в аграрному питанні серед членів Генерального Секретаріату. Коли 25 листопада текст III Універсалу було опубліковано в урядовому «Віснику Генерального Секретаріату УНР», датованому 11(24) листопада 1917 р., то поряд з текстом було вміщено роз'яснення до нього від імені Генерального Секретаріату, яке уточнювало положення аграрної частини Універсалу. В роз'ясненні Генеральний Секретар вказував, що земельні комітети не мають права відбирати землю у її власників. За даними газет, на місцях з цього приводу приймалися відповідні рішення. Зокрема, в резолюції представників селянських спілок Таращанського повіту від 3.12.1917 р. вказувалося, що «всею землею до Українських Установчих Зборів розпоряджається повітовий та волосні земельні комітети. Земля не повинна ділитись самими селянами, поки Українські Збори не вироблять закону про передачу землі до рук народу» [9].

У газетах певне відображення знайшли спроби Центральної Ради здійснити власну фінансову політику як одну з умов зміцнення української держави. Газети повідомляли, що першим кроком формування національного бюджету було введення в Україні власної податкової системи ще навесні 1917 року. Так, 23 квітня 1917 року Центральна Рада приймає постанову про «Оподаткування українського населення на національній основі». Більш детально про національне оподаткування всього українського народу, виходячи з принципу поступово-прибуткового податку в конкретних розмірах, розробку організації оподаткування всього українського населення при кожному губернському комітеті, де повинні були діяти фінансові комісії, котрі надсилали всі гроші, отримані як національний податок до українського фонду, дають нам «Вісті з Української Ради» [10].

На засіданні Генерального Секретаріату від 29 грудня 1917р. порушується питання про випуск власних національних грошей. Так, на засіданні Секретаріату, як інформує «Народна воля», член УПСР С.Шелухін заявив, що «треба, щоб українські гроші мали свій окремий курс і окрему валюту» [11].

Однак відозви, закони, не підкріплені ніякими діями, не мали впливу на маси і Центральній Раді до кінця своєї діяльності так і не вдалося організувати сплату населенням податків і налагодити випуск власних грошових знаків.

Важливим пунктом програми розбудови Української держави у період гетьманства П.

Скоропадського було вирішення соціально-економічних проблем, зокрема аграрних, заплутаних діяльністю попередньої влади. З метою відродження економічного життя новий уряд перш за все вжив рішучих заходів, відновивши право приватної власності та вільного підприємництва. З цього приводу «Киевская мысль», висвітлюючи заяву з'їзду хліборобів-власників (в якому гетьманський Уряд бачив свою опору), що відбувся у квітні 1918 року, підкреслювала: «Мы, крестьяне-собственники, заявляем, что не признаем Рады, министров и земельных комитетов и просим их немедленного удаления, а все награбленное ими под видом закона должно быть возвращено» [12].

З українських партій, які сформувалися упродовж 1917 року, але зовсім не були представлені в Центральній Раді або лише індивідуально й настільки, що не могли мати впливу на її політику, в обороні принципу приватної земельної власності виступили на початку 1918 року лише дві — Українська демократично-хліборобська партія і Союз земельних власників. Обидві сходилися в головних питаннях оборони принципу приватної власності.

Газетні матеріали дають можливість з'ясувати причини таких тимчасових економічних зрушень в Україні у період гетьманської доби. По-перше, за рівнем життя у 1918 році вона була привабливішою за свою північну сусідку, звідки не припинявся потік емігрантів. Так, одна із газет — «Приднепровский край» (Харків), — аналізуючи економічне становище Росії, а також порівнюючи економіку України з економікою усєї Європейської Росії, писала: «Дані про населення і простір України дають висновок, що в Україні господарська діяльність розвинута більше, ніж у всій європейській Росії того часу. Велике населення сіл говорить про значний розвиток сільського господарства, а інтенсивний розвиток міст — про розвиток промисловості» [13].

За даними періодичної преси, після Жовтневого перевороту Україна перетворилася на транзитну базу купців, промисловців, землевласників, які проводили валютні та торгові операції. Багато з них вкладали гроші в українські банки. В таких великих промислових містах, як Київ, Харків, Одеса та інших створювались філіали російських валютних банків, різні акціонерні товариства тощо. Це відображали такі газети, як «Голос Києва», «Известия союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины», «Одесская мысль», «Вісник Одеси» та інші. Зокрема, газета «Голос Києва» (6.09, 14.11. 1918 року) інформувала про створення акціонерних товариств «Нафтопродукт» та «Дніпроліс», відкриття комерційних філій від Петроградських банків в Києві і т. ін. [14].

Багато матеріалів з цього приводу містить одеська преса того часу. Так, за даними «Вісника Одеси» та «Одесской мысли», тільки за серпень-жовтень 1918 р. в Одесі було видано «Купецькою Управою» близько 50 свідоцтв на відкриття колективних торговельних домів, товариств, численних приватних ресторанів та магазинів. Зокрема, в одній із інформацій «Вісника Одеси» від 31 серпня 1918 року вказувалось: «Одеською Купецькою Управою об'являється, що Є. Змієвському і Н. Захарову видано Управою установлене свідоцтво на заснований ними на правах товариства на віру торговельний дім під назвою:

«Торговельний дім Є. Змієвський, Н. Назаров і К»» [15].

Однією з умов економічного піднесення в аграрному секторі економіки України гетьманської доби було введення національної валюти. Як зазначав В. Дорошенко, українська валюта, забезпечена природними багатствами України, й головним чином цукром, стала тривкою [16]. Важливого значення грошовій реформі в Україні надав Туган-Барановський, виступаючи 6 жовтня на Першому Всеукраїнському з'їзді економістів у Києві з доповіддю «Грошова реформа в Україні» (газети «Киевская мысль», «Нова справа») [17].

Із матеріалів інших газет стає зрозумілим, що політика уряду П. Скоропадського не знаходила підтримки серед українських партій, особливо в аграрному питанні, за яким приватне землеволодіння обмежувалося 25 десятинами і Державному земельному банку надавалося право придбання земель з метою їх продажу селянам у розмірах, необхідних для збільшення їхніх ділянок, не вище визначеної законом межі. Ось чому П. Скоропадський змінив склад Ради Міністрів, а 20 червня 1918 року направив лист голові Ради Міністрів, в якому Ф. Лизогуба звинувачено у саботуванні розробки земельної реформи та впровадження її в життя, про що інформувала газета «Відродження» [18].

Влітку 1918 року газети публікують два земельні закони, затверджені гетьманом від 8 і 15 липня: «Закон про засоби боротьби з розрухою сільського господарства» та «Закон про передачу хліба врожаю 1918 р. в розпорядження держави». Названі акти фактично узаконювали в Україні поміщицьке землеволодіння [19].

Газетні матеріали свідчать, що в період Директорії аграрна політика держави набувала принципових змін, хоча серед партій, які створили Директорію, мали місце певні розходження, особливо в питанні про селянську власність на землю. Так, газета «Нова Рада», публікуючи Декларацію уряду Директорії до українського народу, вказувала: «Всі дрібні селянські господарства і всі трудові господарства залишаються в їх попередніх власників непорушними, а решта земель переходить у користування безземельних і малоземельних селян. Верховне порядкування цією землею належить Директорії УНР» [20].

І все ж газетні джерела підтверджують, що фактично Директорія, проголошуючи соціалістичні перетворення на селі з визнанням верховної державності на землю, практично не зробила належних висновків з попередніх помилок соціалістичних партій за часів Центральної Ради. Це знайшло відображення у Земельному Законі Директорії УНР від 8 січня 1919 року. Розходження між політичними партіями далися взнаки при обговоренні земельного закону УНР та одразу після його прийняття й публікації. Так, за схвалення закону голосували українські соціалісти-революціонери, українські соціал-демократи і соціалістично-самостійники, а проти — українські соціалісти-федералісти.

Проте реалізацію земельного закону Директорії земельні управи могли здійснювати лише на дуже обмеженій території України, бо упродовж трьох років українська влада мусила вести війну у важких умовах з більшовиками, Денікіним і Польшею. Ряд газет

висвітлює ті події, які були спрямовані проти економічної самостійності України. Викриваючи загарбницьку економічну політику більшовицького керівництва в Україні, коли «продзагони» здійснювали «продрозкладку», О. Телешівський у статті «Як більшовики дбають про Україну» (газета «Український козак» від 8 червня 1919 р.) підкреслює, що їхня політика була спрямована на «знищення усіх слідів економічної сепаратності України, цебто: цілковите зруйнування української кооперації, знищення фінансової кооперації (як Українбанк, Союзбанк), передати все це діло до рук російської економіки» [21], про що говорилось і в доповіді П'ятова на таємному засіданні колегії Ради Народного господарства.

Далі автор статті навів факти з доповіді Г. П'ятова, який вказував, що «всю промисловість в Україні, в першу чергу цукрову, необхідно поставити в залежність від Росії, щоб вона не могла самостійно існувати, і ми тим самим назавжди здихаємось божевільних самостійницьких фанаберій навіть в головах плаксивих українських інтелігентиків. Для самостійності тоді не буде ґрунту» [21].

Із матеріалів преси видно, що Директорія стала проводити більш радикальну фінансову політику. Вона почала її з підготовки грошової реформи. При міністерстві фінансів була створена відповідна комісія, до якої ввійшли: М. Мазуренко — в.о. міністра фінансів, С. Остапенко — міністр народного господарства, професор Туган-Барановський — експерт.

Позиція членів комісії була однозначною: введення власної української валюти і встановлення в Україні незалежної грошової системи. Зокрема, М. Туган-Барановський у статті «Невідкладна справа» у газеті «Нова Рада» наголошував на необхідності термінового відокремлення від російського рубля і проголошення повної самостійності української валюти [22].

Після прийняття закону Радою Міністрів 10 січня 1919 р. було оголошено обмін грошей. Однак проводити грошову реформу виявилось дуже складно. Її проведення ускладнювалося браком на місцях українських грошових знаків, а на Лівобережній Україні — бойовими діями та просуванням червоних військ.

Огляд матеріалів української періодики, які відображають економічне життя на селі в Україні 1917 — початку 1920 рр., свідчить, що економічним питанням преса приділяла порівняно менше уваги, ніж проблемам політичного життя. Скупість економічної інформації в українських газетах можна пояснити різними причинами. Об'єктивно це було результатом того, що в умовах громадянської війни при необхідності ведення боїв за збереження української держави українські уряди не мали змоги здійснювати свої наміри щодо економічних перетворень в Україні.

Причиною суб'єктивного характеру було те, що аграрно-економічна політика різних урядів не тільки не була послідовною, навіть протягом кожного з основних періодів революції, але й часто змінювалась при переході влади від одного уряду до іншого.

Програма соціалізації землі, позиції якої відстоювали провідні українські партії, сприймалася більшістю селян не як конструктивна програма, не як шлях до утворення великих кооперативних господарств, а лише як заклик до ліквідації великого приватного землеволодіння. Спроби ж його відновлення, повернення землі й майна поміщикам, відновлення

їхньої власності на землю викликали різкий опір основної маси селян.

Матеріали преси свідчать, що речники ідеї української державності, безперечно, розуміли, що самостійність України може бути досягнута лише за умови ефективної економічної політики, сприйнятої народом. Проте, незважаючи на це розуміння, фактичний провал (з різних причин) економічної політики на селі і Центральної Ради, і гетьманського Уряду, і Директорії був однією з основних причин невдач національно-демократичної революції в Україні.

Події Української революції 1917–1920 рр. стали вже історією. Національно-визвольний рух задихнувся у лещатах більшовицько-комуністичної колонізації, а віковічні мрії селянства про землю і волю залишилися примарними на довгі десятиріччя.

Повертаючись у ті далекі роки, усвідомлюючи помилки, втрати політиків, ми тим самим освітлюємо шлях нинішньої незалежності України. Адже саме нині в процесі аграрних реформ мільйони наших співвітчизників стали власниками землі, яка належить їм за законом природи та справедливості.

1. Див.: Воблий К. Земельне питання в програмах різних партій. — К., 1917.

2. Див.: Туган-Барановський М. Остання мета кооперації / Українська кооперація. — К., 1918. — Кн. 1.

3. Див.: Туган-Барановський М. Невідкладна справа // Там же. — 1919. — Кн. 1.

4. Робітнича газета.-1918.-25 жовтня.

5. Робітнича газета.-26 жовтня.

6. Правда.-1917.-17 листопада.

7. Народна воля.-1917.-11 травня.

8. Вісник Генерального Секретаріату УНР.-1917.-11 листопада.

9. Селянська думка (Тараща).-1917.-27 грудня.

10. Вісті з Української Ради.-1917.-28 квітня.

11. Народна воля.-1918.-1 січня.

12. Киевская мысль.-1918.-30 апреля.

13. Придніпровський край (Харків).-1918.-1 мая.

14. Голос Києва.-1918.-6,13 вересня; -14 листопада.

15. Вісник Одеси.-1918.-31 серпня.

16. Павленко Ю., Храпов Ю. Українська державність. — К., 1993.

17. Киевская мысль.-1918.-15 октябрю; Наша справа.-1918.-8,14,15 жовтня.

18. Відродження.-1918.-22 червня.

19. Киевская мысль.-1918.-20 липня.

20. Нова Рада.-1918.-14 грудня; Конституційні акти України 1917-1920.-К., 1992.-С.100.

21. Телешівський О. Як більшовики дбають про Україну// Український козак.-1919.-8 червня.

22. Нова Рада.-1918.-30 грудня.

Н.І. Земзюліна

ЗЕМЕЛЬНА ПОЛІТИКА П. СКОРОПАДСЬКОГО В РАДЯНСЬКІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

На перший погляд, аграрне питання, і спроби вирішення впродовж 1917-1920 років в Україні не можна вважати „білою плямою” в новітній вітчизняній історії. З набуттям Україною державності перед дослідниками відчинилися спецхрани архівосховищ, стала доступною література політичних і військових супротивників радянського режиму. Сукупно вони